

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Андрєв Д.О.,

кандидат юридичних наук, помічник судді

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.5

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ГРОМАДЯН

Вступ. Права, свободи і законні інтереси громадян України, іноземців і осіб без громадянства є основним складовим елементом їхнього правового статусу, який забезпечується гарантіями держави. Ці права та свободи підлягають адміністративно-правовому захисту, який є важливою частиною забезпечення реалізації особистісних прав і спрямований на задоволення соціальних потреб особистості у відносинах з іншими особами, державою та суспільством в цілому. Кожна особа, згідно з частиною 5 статті 55 Конституції України, має право захищати свої права і свободи від порушень будь-якими законними засобами. Право на отримання юридичної допомоги кожним громадянином закріплене в статті 59 Основного Закону, проте система, яка забезпечує ці права, потребує подальшого вдосконалення. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога є формою державної гарантії, що включає інформування особи про її права та свободи, процедури їх реалізації, відновлення у випадку порушень, а також порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Система безоплатної правової допомоги має дві основні компоненти: систему безоплатної первинної правової допомоги та систему безоплатної вторинної правової допомоги. Цей матеріал розглядає основні аспекти адміністративно-правового захисту прав і свобод особистості в Україні, включаючи сутність правової допомоги, механізми її забезпечення та відповідальність держави за їх реалізацію.

Процедури надання юридичної допомоги у контексті правової захищеності громадян через адміністративно-правові аспекти регулювання є предметом численних наукових досліджень. Такі видатні вчені як О. Соколенко,

В. Ісакова, І. Козьяков, К. Струкова, В. Колпаков, В. Стаматіна, О. Говоруха та багато інших звертають увагу на актуальність цієї тематики.

Мета статті полягає у проведенні аналізу системи правової допомоги в Україні з метою виявлення її поточних проблем, оцінки ефективності та визначення перспектив подальшого розвитку. Шляхом дослідження ключових аспектів такої системи, включаючи доступність, фінансування, роль громадських організацій та адаптацію міжнародного досвіду, стаття має на меті висвітлити фактори, що впливають на її ефективність та забезпечити рекомендації щодо подальших кроків для покращення системи правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правова допомога охоплює різноманітні види послуг і дій, таких як консультування, пояснення, складання різноманітних документів (позовів, звернень, довідок, скарг), представництво та захист у судах та інших державних органах. Вибір форми та особи, яка надає таку допомогу, залежить від волі особи, яка її потребує. Однак у випадках, передбачених законом, наприклад, для захисту прав дітей або неповнолітніх, або для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи та їх посадові особи мають обов'язок забезпечити надання необхідної правової допомоги цим особам у межах своїх повноважень. Право на правову допомогу гарантує можливість кожної особи отримати таку допомогу у формах і обсягах, які визначені самою особою, незалежно від характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права.

Конституційний Суд України висловив думку, що згідно зі статтею 59 Конституції України, держава зобов'язана забезпечити гарантії права на правову допомогу належного рівня. Ці обов'язки передбачають встановлення порядку, умов і способів надання такої допомоги у за-

конодавстві України та інших правових актах. Однак деякі галузеві закони, зокрема процесуальні кодекси, не містять достатніх положень, спрямованих на забезпечення реалізації права на правову допомогу, що може призвести до обмеження або звуження змісту та обсягу цього права.

Права, свободи і законні інтереси громадян України, іноземців і осіб без громадянства є основним елементом їхнього правового статусу, який забезпечується відповідними гарантіями держави. Ці права є об'єктом адміністративно-правового захисту. Цей захист, включаючи адміністративно-правові процедури, є одним із елементів забезпечення реальності прав особистості як ключової складової їхнього суспільного становища і спрямований на реалізацію соціальних потреб особистості в її відносинах з іншими особами, державою і суспільством в цілому.

Згідно зі статтею 55 частини 5 Конституції України, кожна особа має право захищати свої права і свободи від порушень і незаконних посягань будь-якими доступними законними засобами. Право на правову допомогу кожної людини закріплено в статті 59 Основного Закону, проте механізм забезпечення цих прав не належним чином розвинений на сьогоднішній день і потребує подальшого вдосконалення [1].

Згідно із законом України про безоплатну правову допомогу, цей вид допомоги є гарантією держави, що включає інформування особи про її права та свободи, процедури їх здійснення, відновлення у разі порушень, а також процедуру оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Ця система має дві складові: систему безоплатної первинної правової допомоги та систему безоплатної вторинної правової допомоги. Згідно зі статтею 14 цього закону, суб'єктами права на вторинну правову допомогу можуть бути особи, які були піддані адміністративному затриманню, арешту або за яких був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також біженці та інші особи [2].

Щодо суб'єктів надання безоплатної допомоги, варто зазначити, що безоплатна первинна допомога надається фахівцями у відповідній галузі права, тоді як безоплатна вторинна допомога надається виключно адвокатами, які призначаються центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазвичай, первинна правова допомога включає надання правової

інформації та консультацій з роз'ясненням правових питань щодо складання заяв, скарг та інших правових документів, а вторинна правова допомога передбачає захист від обвинувачення, представництво інтересів осіб у судах та інших державних органах чи органах місцевого самоврядування [3].

Адміністративно-правовий захист законних прав, свобод і інтересів особи та громадянина охоплює сукупність застосовуваних в адміністративному порядку юридичних засобів. Ці заходи спрямовані на здійснення уповноваженими органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій з метою:

- припинення незаконних посягань на права, свободи та інтереси громадян;
- ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні;
- визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, а також невиконаних або недостатньо виконаних обов'язків.

Проте недостатня правова культура громадян, що сама по собі є важливим фактором у виникненні адміністративно-правових спорів, повинна компенсуватись належним ставленням до них осіб, що представляють державні органи. Це включає надання правової допомоги, пов'язаної з роз'ясненням положень законодавства, що стосуються конкретної справи [4].

Забезпечення можливості скористатися правовою допомогою не лише відповідає конституційним обов'язкам держави, а й є міжнародним зобов'язанням. Такі зобов'язання випливають зі змісту актів, до яких Україна приєдналася, зокрема: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші міжнародні нормативно-правові акти.

Історія безоплатної правової допомоги на території сучасної України дійсно сягає VIII століття. Зокрема, згідно з Кодексом українського народу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, адвокатами могли бути повнолітні, християнської віри, розумово й фізично повноцінні, світського стану чоловіки. Хоча за їх послуги передбачалася оплата, проте були випадки, коли адвокати здійснювали захист безкоштовно [5].

Після впровадження судової реформи 1864 року, у тих, хто не мав угоди з адвокатом, суд призначав адвоката «за правом бідності». Для розгляду цивільних справ таких осіб при-

значали присяжних повірених, які були обрані Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення цих справ, включаючи кримінальні, вважався однією з найважливіших функцій присяжних повірених. Справи розглядалися цими повіреними з особливою увагою та ретельністю.

Розуміння якості правової допомоги в умовах тоталітарного режиму може бути проблематичним, але можна чітко відслідкувати ознаку безоплатності. Факт, що захисники, які працювали на підставі згаданих актів, отримували заробітну плату, свідчить про те, що фінансування надання правової допомоги здійснювалося державою чи громадою, залежно від бюджету, з якого виділялися кошти. Іншими словами, особа, якій надавалась допомога, не сплачувала безпосередньо за ці послуги. Повертаючись до сучасності, історія розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні почалася задовго до прийняття відповідного Закону. Навіть до розгляду законопроектів висувалося багато варіантів щодо формату та доцільності створення окремого органу [6].

Також варто зазначити, що діяли окремі законодавчі акти, які надавали певні «пільги» для окремих категорій осіб у доступі до правосуддя та правової допомоги. Положення про можливість отримання безоплатної правової допомоги було закріплене у кримінально-процесуальному кодексі України, проте ця процедура здійснювалась через «чергування» адвокатів у межах відповідного органу адвокатського самоврядування, і оплата послуг такого адвоката не передбачалась.

У вступі України до Ради Європи у листопаді 1995 року, прийняття зобов'язань щодо побудови демократичної правової держави, розробки нового законодавства і проведення реформ для захисту прав людини та зміцнення демократичних інститутів, а також підписання та ратифікація міжнародно-правових актів, викликали реорганізацію ролі Міністерства юстиції України у забезпеченні реалізації державної правової політики щодо надання безоплатної правової допомоги. Цей крок є природним, оскільки з давніх часів органи юстиції вважались важливими установами забезпечення прав людини. Система безоплатної правової допомоги в Україні є сукупністю державних установ, що входять до сфери управління Міністерства юстиції. Початком формування цієї системи стало створення Урядом Координаційного центру з надання правової допомоги у 2012 році, що фактично ініціювало створен-

ня сучасної галузевої структури системи безоплатної правової допомоги [7].

Основними функціями Координаційного центру є забезпечення організаційної, експертно-аналітичної, інформаційної та матеріально-технічної підтримки виконання завдань Міністерства юстиції у сфері безоплатної правової допомоги. Це включає проведення аналізу практики застосування законодавства щодо надання безоплатної правової допомоги, розроблення та надання Міністерству юстиції стандартів якості такої допомоги, управління системою безоплатної вторинної правової допомоги, координацію діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, формування та підтримка Реєстру адвокатів, що надають безоплатну вторинну правову допомогу, забезпечення розвитку і ефективної роботи комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення безоплатної правової допомоги, організацію підвищення кваліфікації адвокатів, які здійснюють цю допомогу [8].

Наступним етапом у розвитку управлінської структури системи безоплатної правової допомоги стало створення регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у областях. Термін «регіональні центри» було вперше вжито в 2015 році; до цього часу вони функціонували як обласні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Головними завданнями регіональних центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення через правове просвітництво, надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України. Регіональні центри забезпечують доступ до вторинної правової допомоги особам, які зазнали адміністративного арешту, кримінального затримання, особам, які обвинувачені чи підозрюються у скоєнні злочину, а також особам, які були засуджені. Перелічені категорії не є вичерпним списком, оскільки повний перелік суб'єктів, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, визначений статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

У процесі розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні були створені місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Ці центри, що функціонують з 2015 року і забезпечують вторинну правову допомогу в цивільних та адміністративних справах, є територіальними підрозділами Ко-

ординаційного центру, але водночас є окремими юридичними особами зі своїм комплексом повноважень. Це створило взаємовідносини партнерства як на зовнішньому рівні (між Координаційним центром та Міністерством юстиції), так і на внутрішньому рівні (між Координаційним центром, регіональними центрами та місцевими центрами) [9].

Останнім етапом у формуванні вертикальної структури системи безоплатної правової допомоги було створення бюро правової допомоги. У 2016 році були створені точки доступу до правової допомоги в кожному районному центрі України (близько 500 бюро), які є відділами місцевих центрів. У цьому випадку не можна говорити про автономію чи партнерство на рівні бюро, оскільки вони підпорядковані місцевому центру і не мають автономних повноважень. Це підтверджується і спектром їх повноважень: місцеві центри реалізують право на правову допомогу для зовсім інших категорій осіб, ніж регіональні центри, а Координаційний центр займається переважно адміністративними функціями. Таким чином, бюро правової допомоги забезпечує доступ до вторинної правової допомоги, приймаючи та опрацьовуючи звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги і передаючи пакет документів для прийняття рішення до місцевого центру [9].

Забезпечення адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, іноземців і осіб без громадянства є важливою функцією держави, спрямованою на забезпечення реальності прав особистості і задоволення їх соціальних потреб у відносинах з державою та іншими особами. Кожній особі гарантовано право захищати свої права згідно з законом. Безоплатна правова допомога є важливим інструментом, який забезпечує доступ до правосуддя та реалізації прав і свобод. В сучасний час механізми, які забезпечують це право, потребують подальшого вдосконалення та розвитку. Система безоплатної правової допомоги повинна не лише інформувати особу про її права, але й забезпечувати доступ до високоякісної правової допомоги за потреби. Недостатня правова культура громадян, що часто призводить до адміністративно-правових конфліктів, повинна бути компенсована належним ставленням до них з боку представників державних органів. Забезпечення доступу до правової допомоги відповідає конституційним обов'язкам держави та є важливим елементом демократич-

ного суспільства, яке поважає та захищає права і свободи кожної особи.

Розуміння якості та механізмів надання правової допомоги в умовах тоталітарного режиму може бути вкрай складним, проте принцип безоплатності може служити певною ознакою. Факт того, що захисники отримували заробітну плату за свою роботу, свідчить про те, що фінансування надання правової допомоги здійснювалося державою або громадою. Історія розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні свідчить про поступове формування відповідних механізмів, які відповідають міжнародним стандартам та вимогам демократичної держави. У контексті вступу України до Ради Європи та підписання міжнародних правових актів відбулась реорганізація ролі Міністерства юстиції у забезпеченні правової допомоги. Створення Координаційного центру та інших установ спрямоване на забезпечення якісної та доступної правової допомоги населенню. Формування мережі регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної правової допомоги покликане підвищити правову свідомість та забезпечити доступ до справедливого суду для усіх категорій населення. Розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні є поступовим процесом, спрямованим на підвищення якості та доступності правосуддя для громадян. Він побудований на принципах прозорості, ефективності та демократичних цінностей, що є важливими складовими сучасної правової системи.

Висновки. Конституційний Суд України підтверджує гарантії права на правову допомогу та вказує на необхідність забезпечення належного рівня цієї допомоги. Однак, існують недоліки в законодавстві, які призводять до обмеження цього права. Історія безоплатної правової допомоги на території України сягає VIII століття, але сучасна система розвивається, у тому числі за допомогою створення Координаційного центру та регіональних центрів. Щоденно зростає потреба вдосконалення механізмів надання правової допомоги, включаючи збільшення фінансування на систему правової допомоги для забезпечення якісних послуг та широкого доступу до них. Громадські організації можуть відігравати важливу роль у забезпеченні правової допомоги, і їхню роботу слід підтримувати та розвивати. Важливо вивчати та адаптувати кращі практики з інших країн для покращення системи правової допомоги в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 року. ВВР України. 1996. № 30. ст.141.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. ВВР України. 2011. № 51. ст. 577.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. Офіційний вісник України. 2012. № 62. ст. 2509.
4. Тищенко І. О. Адміністративно-правові аспекти надання безоплатної правової допомоги. Матеріали регіонального круглого столу (ДДУВС, 19.11.2020). С. 93-94.
5. Гець О. Історичний та сучасний погляди надання безоплатної правової допомоги адвокатами. Юриспруденція: теорія і практика. 2011. № 11. С. 23–27.
6. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. Адвокат. 2011. № 11. С. 12–16.
7. Гончар Д. В. Механізм гарантування права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги: національні тенденції та зарубіжний досвід: монографія. Кам'янець-Подільський, 2019. 199 с.
8. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2012-%D0%BF> (дата звернення: 11.05.2024).
9. Гречанюк С., Карий В. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. Актуальні проблеми правознавства. 2019. 4 (20). 86-90.

Андрєєв Д.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ГРОМАДЯН

Стаття розглядає систему правової допомоги в Україні, її розвиток та організаційні аспекти. Автор робить огляд різних видів правової допомоги, яка охоплює консультування, складання документів, представництво у судах та інших державних органах. Подальший аналіз статті включає розгляд конституційних та міжнародних гарантій права на правову допомогу, а також недоліки в законодавстві, які можуть обмежувати це право. Стаття також звертає увагу на історичний контекст розвитку безоплатної правової допомоги в Україні та на сучасні заходи, які вживаються для її покращення, зокрема, створення регіональних та місцевих центрів надання правової допомоги. Пояснюється, що така допомога включає консультування, складання різних юридичних документів, представництво в судах та інших органах. Зазначається, що право на правову допомогу є гарантованим особам у різних ситуаціях, таких як захист прав дітей або обвинувачення. Автор вказує на законодавчі прогалини щодо реалізації цього права та потребу вдосконалення механізмів його забезпечення. Подано історичний огляд розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні, починаючи з XVIII століття і до сучасності. Зазначається, що система цієї допомоги зазнала значних змін та покращень в останні десятиліття, зокрема, щодо створення регіональних центрів та бюро правової допомоги. Заключно висловлюється думка про необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правової допомоги та зміцнення правової культури громадян. Вона підкреслює важливість безоплатної правової допомоги як інструменту забезпечення доступу до правосуддя та реалізації прав і свобод громадян. Через аналіз існуючих проблем та недоліків автор пропонує конкретні заходи для поліпшення системи правової допомоги в Україні. Ця стаття буде корисною як для фахівців у сфері права та правозахисту, так і для державних органів, які займаються реформуванням правової системи країни.

Ключові слова: надання правової допомоги, юридична допомога, право, права громадян, захист прав і свобод.

Andreiev D.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF REGULATION OF LEGAL AID PROCEDURES IN THE CONTEXT OF LEGAL PROTECTION OF CITIZENS

The article examines the legal aid system in Ukraine, its development and organizational aspects. The author provides an overview of different types of legal aid, which include counseling, drafting documents, representation in courts and other state bodies. Further analysis of the article includes consideration of constitutional and international guarantees of the right to legal aid, as well as shortcomings in the legislation that may limit this right. The article also draws attention to the historical context of the development of free legal aid in Ukraine and the current measures taken to improve it, in particular, the establishment of regional and local legal aid centers. The author explains that such assistance includes counseling, drafting of various legal documents, and representation in courts and other bodies. It is noted that the right to legal aid is guaranteed to persons in various situations, such as protection of children's rights or prosecution. The author points to legislative gaps in the implementation of this right and the need to improve the mechanisms for its enforcement. The author provides a historical overview of the development of the system of free legal aid in Ukraine from the eighteenth century to the present day. It is noted that the system of this assistance has undergone significant changes and improvements in recent decades, in particular, with regard to the establishment of regional centers and legal aid bureaus. The author concludes with the view that it is necessary to further improve the mechanisms for ensuring access to legal aid and strengthening the legal culture of citizens. It emphasizes the importance of free legal aid as a tool for ensuring access to justice and the realization of citizens' rights and freedoms. Through the analysis of existing problems and shortcomings, the author proposes specific measures to improve the legal aid system in Ukraine. This article will be useful for both legal and human rights professionals and government agencies involved in reforming the country's legal system.

Key words: legal aid, legal assistance, law, rights of citizens, protection of rights and freedoms.